

Биљана М. АНЂЕЛКОВИЋ*

Етнографски институт САНУ, Београд

ОДРЖИВОСТ ОБИЧАЈА КРОЗ РЕЛИГИЈСКУ МОБИЛИЗАЦИЈУ ЛОКАЛНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ: ПРИМЕР ПРИЛАГАЊА РАТАРСКИХ СВЕЋА МАНАСТИРУ ТРОНОША**

Апстракт: Овај рад се бави анализом одрживости обичаја изливања и паљења ратарских свећа као елемента нематеријалног културног наслеђа, са посебним освртом на савремене облике мобилизације заједнице и улогу православне цркве у очувању ове праксе. Истраживање се ослања на анализу релевантне етнолошке литературе, као и на теренске податке прикупљене током 2022. године у околини манастира Троноша. Посебна пажња посвећена је промени улога унутар локалне заједнице, при чему се наглашава активна иницијатива представника цркве у организацији и одржавању обичаја. У раду се разматрају стратегије адаптације обичаја савременим условима, као и механизми који омогућавају његово трајање. Циљ рада је да укаже на значај институционалне и симболичке подршке верске институције у процесу очувања одређених елемената нематеријалног културног наслеђа у савременом контексту.

Кључне речи: ратарске свеће, манастир Троноша, одрживост, обичај, нематеријално културно наслеђе.

УВОД

У савременим друштвеним и културним условима очување нематеријалног културног наслеђа (НКН) представља један од кључних изазова за локалне заједнице, научну јавност, као и институције културе. Очуване ритуалне праксе које припадају аграрној магији постају предмет интересовања не само због своје симболичке и историјске важности, већ и због начина на који опстају, трансформишу се и добијају нове друштвене функције у 21. веку. Један од таквих примера представља обичај прилагања ратарских свећа у манастиру Троноша, који је кроз свој значај за локалну заједницу и виталност довео до његовог уписа у Национални регистар нематеријалног културног наслеђа Републике Србије 2012. године.¹

* Научни сарадник, ORCID 0000-0001-9889-5719, andjelkovicb@gmail.com

** Рад је настао као резултат рада у Етнографском институту САНУ који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2025. години, број: 451-03-136/2025-03/200173, од 4. 2. 2025. године.

1 Овај обичај је у Национални регистар Републике Србије уписан као четврти елемент под називом *Обичај изливања и паљења ратарских свећа*. Регистрован је као део ускршњих обичаја из

Овај обичај, чији се корени могу поуздано пратити до средине 19. века, дуго је припадао корпусу локалних пракси које су се одвијале ван оквира званичних верских институција. Међутим, током последњих деценија може се приметити активнија улога Српске православне цркве (СПЦ), то јест њених представника у овом крају (првенствено монаштва из манастира Троноша) у обнови и одржању овог обичаја. Мобилизација локалне заједнице, организовање изливања свећа, као и укљученост црквених представника, указују на нови модел функционисања у коме црква преузима улогу чувара не само националног, већ и локалног идентитета. Овај пример отвара комплексна и важна питања о посредном и непосредном утицају представника цркве на народне обичаје, као и значењу самог ритуала и одржања континуитета у савременом друштвеном контексту.

У једном од претходних радова указала сам на то да незаинтересованост или критички однос представника цркве могу утицати на сузбијање и нестанак народних обичаја у локалним заједницама (в. Анђелковић 2023). Насупрот томе, постоје примери позитивног и подржавајућег односа према елементима традиционалне културе. Такви примери заслужују пажњу стручне и научне јавности, не само као примери добре праксе, већ и као основа за разумевање значаја који ангажовање представника цркве на терену може имати за одрживост одређених елемената НКН-а.

Један од главних циљева рада био је да се кроз студију случаја изливања и паљења ратарских свећа у манастиру Троноша анализирају механизми и услови очувања једне локалне праксе као облика НКН-а. Посебна пажња посвећена је улози православног монаштва у креирању нових оквира за очување традиције, као и трансформацији значења и функције самог обичаја.

ОДРЖИВОСТ НЕМАТЕРИЈАЛНОГ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА И УЛОГА „ЧУВАРА“ НАСЛЕЂА

Конвенција о очувању нематеријалног културног наслеђа (УНЕСКО, 2003) представља кључни међународни правни оквир за разумевање и промовисање одрживости НКН-а.² Она уводи концепт *живој наслеђа* и ставља посебан нагласак на улогу заједнице као носиоца наслеђа. Према одредбама Конвенције очување подразумева обезбеђивање преношења знања, оснаживање заједнице и омогућавање услова за наставак одређене праксе уместо њеног музеализовања или комерцијалне експлоатације без учешћа локалних актера.³ Концепт очувања подразумева да се

западне Србије и припада домену друштвених обичаја, ритуала и свечаних догађаја (више о томе в. <https://nkns.rs/cyr/popis-nkns/izlivanje-i-paljenje-ratarskih-svetshta>).

- 2 У овом раду концепт нематеријалног културног наслеђа неће бити шире разматран, с обзиром на то да је током последње две деценије велики број страних, као и домаћих радова био посвећен различитим аспектима унутар овог поља (в. на пример неке: Kirshenblatt-Gimblett 2004; Smith, Akagawa 2009; Muñoz-Viñas 2023; Gavrilović 2010; Гавриловић 2011; Matić 2011; Лукић Крстеновић, Радојичић 2015; Миленковић 2016; Ćuković 2019; Ćuković 2023; Milenković 2024 и др.).
- 3 Више о питањима одрживости, очувању и критичним местима заштите елемената нематеријалног културног наслеђа в. у: Церибашић 2022; Лајић Михајловић 2022; Ђорђевић Белић 2022; Сикимић 2022. Неки примери односа локалне заједнице и НКН-а обрађени су у: Ђорђевић 2021а; Ђорђевић 2021б.

ова врста наслеђа преноси с генерације на генерацију, да се непрестано обнавља у интеракцији са окружењем и доприноси изградњи осећаја припадности и идентитета (УНЕСКО, 2003). У том контексту, НКН се схвата као динамичан процес сталног обнављања, преношења и адаптације у складу са савременим условима, о чему је већ писано (Гавриловић 2011; Матић 2011; Миленковић 2016 и др.).

Посебну пажњу Конвенција посвећује активној укључености заједница у идентификацију и очување НКН-а, како је дефинисано у члановима 2.1, 11 и 15. У њима се истиче потреба да локалне „заједнице, групе и, у крајњем случају, појединци који стварају, одржавају и преносе такво наслеђе“ учествују у процесима инвентарисања и предлагања елемената наслеђа, те да се обезбеди њихов претходни пристанак. Притом се наглашава да сами процеси инвентарисања и номинације могу утицати на то како заједнице доживљавају и практикују сопствено наслеђе.⁴

Иако се Конвенција превасходно позива на заједнице и групе, појединци такође имају значајну улогу, посебно уколико делују као преносиоци колективног памћења и заједничког искуства. У том контексту, појам „чувари наслеђа“ обухвата појединце и групе који располажу специфичним знањима, вештинама и искуствима везаним за одређену праксу (више у: Blake 2019; Urbinati 2015).⁵ Они нису само пасивни носиоци традиције, већ су и активни учесници у процесима преношења и трансформације културног наслеђа. Због тога је њихова улога кључна у ситуацијама у којима формалне институције изостају, али где постоји јака симболичка и идентитетска повезаност са културним наслеђем.⁶ С тим у вези, прилагање ратарских свећа тумачи се као пракса која не представља само реликт прошлости, већ и прежитак традиционалне културе који се одржава институционалном и симболичком подршком Српске православне цркве. Овакво разумевање је у непосредној вези са питањем које је покренуо Данијел Синани, а тиче се статуса и заштите претхришћанских тј. „паганских“ елемената и начина на који се они уклапају у оквире црквене религиозности. Синани је указао на сложеност односа Српске православне цркве, то јест њених представника према овом културном наслеђу (Синани 2011: 55).

Досадашња литература и највећи део стручне јавности ратарске свеће и даље перципира искључиво као народни обичај који одржава локална заједница. Та перспектива представља редукционистички приступ, јер своди обичај на његову историјску или фолклорну димензију, занемарујући сложене процесе његове савремене актуелизације и трансформације. Овим радом се настоји указати управо на те промене и на потребу да се НКН сагледа не само као *жива*, већ и као контекстуално условљена пракса.

4 У случајевима у којима наслеђе обухвата духовне или сакралне аспекте, може бити препоручљиво ограничено уписивање таквих елемената, како би се сачувала њихова аутентичност и значење у оквиру заједнице (UNESCO ICH Reports, 2006).

5 B. Criteria for Inscription on the Lists Established by the 2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Paris 5–6 December 2005; Expert Meeting on Community Involvement in Safeguarding Intangible Cultural Heritage: Towards the Implementation of the 2003 Convention 13–15 March 2006, Tokyo, Japan.

6 Однос нематеријалног културног наслеђа и идентитета био је предмет више радова у домаћој науци (више о томе в. Срећковић 2012; Матић 2022 и др.).

На потребу да се превазиђе редукционистички приступ НКН-у као „прежитку“ прошлости и да се уместо тога препозна његова локализована динамика, указала је још Биљана Гавриловић (2011). Она наводи да:

„Како је култура целовит систем, јасно је да није могуће очувати један њен део као живо, функционално наслеђе, док су се сви остали елементи променили; односно – могуће их је очувати *само* уз потпуну промену културног контекста и уз проналазак неке нове функције. [...] Но, иако формално у потпуности очувани, такви елементи нематеријалног културног наслеђа више нису оно што су били некада, пре свега за саму заједницу. Они постају у потпуности испражњени од значења која им је придавала култура у којој су настали, што им мења и место у структури културе у којој их чувамо“ (2011: 232).

У том смислу рад усмерава пажњу на појединце који играју кључну улогу у одржавању континуитета и редефинисању значења обичаја ратарских свећа. Свештеници и монаси као носиоци религијског ауторитета препознати су као медијатори између традиционалне праксе и верске институције, чиме се осигурава релевантност и трајност обичаја у новим околностима. Овом перспективом се такође афирмише схватање да обичај не може опстати уколико се не прилагођава савременом друштвеном и културном контексту. То потврђује и становиште Ерика Хобсбома да „обичај не може да приушти да буде непроменљив“ (2011: 7), што је у овом раду узето као полазиште за анализу механизма који обезбеђују не само континуитет традиције већ и њену легитимизацију у новим друштвеним условима.

Ратарске свеће се стога посматрају не само као традиционална форма аграрно-магијске заштите већ и као ритуализовани културни симбол чија је функција преобликована унутар институционалног и идентитетског оквира. Посебно се анализира начин на који овај народни обичај постаје саставни део црквене праксе, што пружа увид у сложене процесе узајамног утицаја између индивидуалних актера, заједнице и институција.

Истраживање обичаја изливања и паљења ратарских свећа у манастиру Троноша ослања се на квалитативну методологију са нагласком на теренски рад, дубинске интервјуе, посматрање, као и на анализу етнолошких и антрополошких радова о овом обичају. Етнографска грађа представљена у раду прикупљена је током теренског истраживања спроведеног у априлу 2022. године, у периоду изливања ратарских свећа. Истраживање је вршено у манастиру Троноша и Цркви Светог великомученика Георгија у селу Зајача, где се паралелно одвијала израда свећа. Полуструктурирани интервјуи су обављени са свештеником, монашtvом и мештанима који активно учествују у процесу израде свећа и преношењу свеће од Зајаче до манастира Троноша. У току истраживања, присуствовала сам пратећим дешавањима, како у Троноши, тако и у Зајачи, што је омогућило дубље разумевање локалног контекста и мотивације учесника.⁷

7 Огромну захвалност за помоћ у организацији истраживања дугујем мср Ани Чугуровић, која ради као кустос – етнолог-антрополог у Музеју језика и писма у Тршићу и која последњих десетак година прати и снима овај обичај (в. Чугуровић 2021; Чугуровић 2023). Посебно захваљујем архимандриту Николају, духовнику Манастира Троноша и протојереју Милану Андрићу, старешини

Овако постављен теоријско-методолошки оквир омогућава анализу ритуалне праксе не као статичне форме, већ као простора у којем се преговарају и обликују друштвене вредности и континуитет. Истовремено, отвара се простор за разумевање улоге појединца у контексту одржавања и трансформације колективних обреда у условима смањене функционалности традиције и опадајућег интересовања за њено очување.

ИСТОРИЈАТ И ДОКУМЕНТОВАЊЕ ОБИЧАЈА: РАТАРСКЕ СВЕЋЕ У ЕТНОЛОШКОЈ ЛИТЕРАТУРИ

Ратарске свеће представљају обредне свеће које сваке године на Велики четвртак мештани неколико села прилажу манастиру Троноша. У прошлости је у прикупљању прилога за израду свећа учествовао већи број села, док данас једну свећу прилажу села Коренита и Тршић, а другу Зајача, Пасковац и Горња Борина.⁸ Две велике свеће, тешке око педесет килограма, израђују се од чистог воска током недеље пред Ускрс.⁹ Оне се на Велики четвртак доносе у манастир, где се постављају испред олтарa и пале у току читаве године. Обичај прилагања ратарских свећа манастиру Троноша представља важан пример вишевековне ритуалне праксе која је интегрисала елементе аграрног календара, народне религиозности и локалног идентитета.¹⁰

Храма Светог великомученика Георгија у Зајачи који су ми дозволили да снимам и истражујем обичај у њиховим храмовима. Посматрање, снимање и истраживање овог обичаја, чије су се фазе у једном тренутку одвијале истовремено на две локације (Коренита и Зајачи) не би било могуће без помоћи Ане Чугуровић и Саше Недељковића, због чега сам им неизмерно захвална.

- 8 Када је пре више од три деценије Пајић Марковић (2001: 207) истраживала овај обичај утврдила је да су за рађевску свећу прилог скупљали Тршић, Коренита и Костајник, а за јадарску Зајача, Пасковац и Воћњак. За зајачку свећу данас дају прилог и мештани села Воћњак, мада не масовно као некад када су парохијски припадали манастиру. Данас припадају Лозници, али појединци и даље учествују давањем прилога. Слична ситуација је и са трношком свећом, за коју прилоге скупљају и поједини мештани села Козјак, али и верници који спорадично скупљају прилог из Босне, Горњег Милановца, Крагујевца, Лознице и других места. За трношку свећу прилог прикупља о. Николај у периоду ускршњег поста, док је за прикупљање прилога за зајачку свећу задужен неко од мештана у Зајачи. Прилог се сакупља у новцу или у воску.
- 9 Године 2021. у новоизграђеној цркви у Горњој Борини постављена је знатно мања свећа која је такође смештена испред олтарa. С обзиром на то да се тамо ређе пали, она се не излива сваке године.
- 10 Прилагање ратарских свећа манастиру Троноша на Велики четвртак по мишљењу једног броја аутора повезано је са светковањем четвртка. Овај дан је у традиционалној култури заузимао изразито важно место у аграрном календару, при чему се његово обележавање није сводило само на веровање у „срећан дан“, већ и на везу са култом плодности и заштитом усева од временских непогода. У многим крајевима Србије, посебно у периоду између Великог четвртка и духовског четвртка, овај дан се бирао за почетак сетве, орања и других важних радњи у годишњем циклусу обраде земље. Аграрно-магијском значењу доприноси и назив „ратарски пир“, који Вук Караџић бележи за Велики четвртак у неким крајевима (1818: 556). Такође, Милан Ђ. Милићевић у „Живот Срба сељака“ бележи да „у све четвртке од Васкрса до Тројица сељаци не ору, нити хоће да хватају волове у јарам. Те дане многи зову Зелени четвртци“ (према Кулишић 1939). Са једне стране, дан је сматран погодним и „срећним“ за аграрне активности, али су истовремено постојале табуисане радње појединим четвртцима – нарочито уочи великих хришћанских празника

Сличних обичаја прилагања свећа црквама и манастирима било је и на простору Босне („тежачке“, „еснафске“ свеће) и Црне Горе („рабадијске“, „земљорадничке“ свеће).¹¹ Према запажању Пајић Марковић сличност обичаја прилагања ратарских свећа манастиру Троноша са обичајима у Босни може бити повезано са досељавањем становништва са простора Босне и Херцеговине, које је у првим деценијама 19. века досељено у рађевска и јадарска села (2001: 206).

Премда се порекло обичаја губи у предању, доступна етнолошка и историјска грађа омогућава праћење овог обичаја од средине 19. века. Иако нема поузданих података о почетку ове праксе, народно предање везује њено увођење за долазак светогорских монаха у овај крај у 15. веку (Пајић Марковић 2001: 205). Према другим изворима, обичај се доводи у везу са завршетком живописа и израде иконостаса манастира Троноша 1843. године (Живојиновић 1969).

Први писани траг о свећама које се прилажу овом манастиру потиче из „Новина читалишта београдског“ из 1847. године, где се помињу као *орачке свеће* (в. Дробњаковић 1932: 116; Живојиновић 1969). Овај назив се изгубио до краја 19. века када је Сима Тројановић вршио истраживање. Он их помиње као *ојшићинске свеће* (1930: 204). Тројановић још бележи да се у Јадру лепо изливена воштана свећа намењена цркви или манастиру назива *саливорка* (Тројановић 1930: 205). Када је у лето 1932. године Боривоје Дробњаковић вршио истраживање није забележио ниједан од ова два назива, већ различите називе у зависности од села – у Тршићу *сјасићеве свеће*, у Зајачи *манасићске свеће*, а у Коренити *свеће њред ољшаром* (1932: 117). Недуго након Дробњаковића, Миленко С. Филиповић бележи називе *рађевска* и *јадарска свећа* (1933: 96), док Гордана Пајић Марковић користи назив *коренићска* и *зајачка* (2001: 206).

Један од најранијих записа о ратарским свећама оставио је Милан Ђ. Милићевић у књизи *Манасићи у Србији*:

„У Троноши има обичај који нисам опазио ни у ком манастиру нашем. Не зна се од када се то уобичајило, али бива сваке године: да се манастиру на Велики Четвртак, донесу две свеће, од којих свака мора бити већа од два хвата. Једну донесе народ из среза јадранског, а другу из среза рађевског. Долазак тих свећа прати пуцањ из пушака а предсрета лупа манастирских звона и тако се унесу у цркву и поставе: јадранска с десне а рађевска с леве стране. Сад те свеће горе од Вел. Четвртка једне до Вел. Четвртка идуће године и колике бивају може се судити по томе, што се од њихових остатака, на концу године, може да натопа по 10–12 ока чистог воска“ (Милићевић 1867: 55).

– како би се избегле временске непогоде попут града или суше, што упућује на симболичну везу између четвртка и митског реда природе (више в. у: Кулишић 1939; Петровић 1998). Уз аграрни аспект, четвртак је често довођен у везу са фигурама громовника – божанстава као што су Перун, Илија и др. Прилагање ратарских свећа је према мишљењу Пајић Марковић (2001) било један од начина да се силе које изазивају временске непогоде умилостиве.

- 11 Сличан обичај изливања тежачких, орачких, еснафских и других свећа као вида прилога који одређене друштвене групе или заједнице дају цркви или манастиру постојао је у различитим деловима Босне (више о томе в. у: Бошковић 1932; Дробњаковић 1932; Тројановић 1930: 203–206; Филиповић 1933). Такође, о симболици свеће у народној култури Срба више в. у: Раденковић 2022.

На основу доступне литературе уочљиво је да је обичај током деценија доживљавао промене у погледу назива свећа, њихове величине и тежине, у погледу дана изливања, броја учесника, као и технике израде.

Сима Тројановић, на пример, бележи да је 1891. године свећа тежила 38 кг, док је 1893. године пала на 16 кг: „зато по тежини непрестано опадају уколико се и пчеларство умањава“. У старије доба свеће су биле још веће, јер је једну даривао цео Јадар, а другу свећу цела Рађевина (Тројановић 1930: 204).

Осим тежине, разликују се записи о томе којим данима се свеће изливају. Најчешће се помиње Велики уторак или Велика среда. Тројановић бележи да рад почиње на Велику среду (1930: 204).

Антрополошки значај ових промена огледа се у флексибилности обреда и његовој способности да се прилагоди друштвеним и економским условима. Смањење броја учесника, као и села која прилажу свеће, указује на слабљење обредне солидарности, али и на покушај одржања форме упркос друштвеним променама.

За овај рад је од нарочитог значаја запажање Боривоја Дробњаковића који је током једног теренског рада забележио следеће:

„У лето 1932. год. путовао сам по Јадру, и у манастиру Троноши видео пред олтаром, постављене на чираке, две велике свеће. [...] Пошто у манастиру о њима нисам могао ништа детаљније сазнати, распитао сам се у селима, која су те свеће приложила“ (1932: 117).

Овај навод нам показује да се о обичају старала сеоска заједница у којој су представници села били задужени за организацију изливања. Такође видимо да је обичај функционисао као израз народне религиозности, у којој је сакрално било интегрисано у аграрну цикличност, без директног учешћа цркве. Ово раздвајање световног и сакралног указује на некадашњи капацитет локалне заједнице да одржава обичај без потребе за спољном интервенцијом цркве. Поједини записи јасно показују да је манастир некада био релативно пасиван учесник и да се његова улога сводила на прихватање ратарских свећа као прилога који се стављао у простор цркве. Потврду оваквог тумачења даје и Тројановић који бележи да су саме (сеоске) општине именовале десетину угледних мештана задужених за изливање свећа (1930: 204). То указује на високи степен аутономије села као обредно-религијске заједнице, што је важна карактеристика традиционалних друштава.

У таквом контексту, улога локалне заједнице није била споредна, већ централна: мештани неколико села организовали су све – од прикупљања воска, преко избора оних који ће изливати свећу, до одлуке ко ће је унети у манастир. Црквени представници, ако су уопште били присутни, у том процесу нису имали активну улогу, што додатно потврђује да је иницијатива потицала од заједнице, а не представника верске институције. На тај начин успостављена је јасна граница између сакралног и профаног. Иако је обичај схватан као „прилог Богу“, његова организација и реализација остале су у потпуности ослоњене на друштвене структуре ван верске институције.

Оваква организација обичаја рефлектовала је не само обичајну културу заједнице, већ и њену унутрашњу друштвену структуру и вредности. Стога, обичај

не треба посматрати искључиво као форму традиционалног понашања, већ као „огледало“ друштва које га спроводи, у којем се огледају улоге, одговорности, механизми одржавања колективног идентитета, као и то колика је способност заједнице да се самоорганизује у измењеним друштвеним околностима. Управо у том контексту, обичај не само да рефлектује постојеће друштвене односе и структуре, већ их кроз ритуалну праксу активно утврђује, репродукује и преноси на нове генерације.

Међутим, стабилност и континуитет таквог друштвеног поретка нису остали неопштењени пред таласима модернизације и друштвених промена. Друга половина 20. века донела је са собом бројне изазове за традиционалну културу и сеоске заједнице. Друштвене и политичке промене које су наступиле након Другог светског рата условиле су постепено смањење броја учесника у обичајним праксама, као и интензивне миграције, урбанизацију и значајне демографске промене у селима. Све то довело је у питање не само функцију обреда, већ и његову дугорочну одрживост. У последњим деценијама 20. века, међутим, обичај добија нову димензију – ратарске свеће се све чешће тумаче као симбол локалног идентитета и постепено бивају интегрисане у институционални верски оквир.

РАТАРСКЕ СВЕЋЕ У САВРЕМЕНОМ ПЕРИОДУ: ПОСТУПАК ИЗРАДЕ СВЕЋА И УЛОГЕ УЧЕСНИКА

У циљу бољег сагледавања улоге монаха и свештеника у овом делу рада биће изложени резултати теренских истраживања прикупљених током изливања свећа у манастиру Троноша и цркви у Зајачи. Обичај изливања ратарских свећа односи се на изливање две велике свеће. Једна од њих се излива у манастиру Троноша, а друга у цркви у Зајачи.¹² Поступак изливања ратарских свећа подразумева више корака, а који се последњих неколико деценија одвија у простору који припада манастирској, то јест црквеној економији (у помоћним зградама, порти).

У процесу настанка ових свећа могу се издвојити три фазе – *изливање, доливање и обливање*. Оне се надовезују једна на другу у периоду од Великог понедељка до Великог четвртка. Године 2022. када је вршено истраживање, изливање у Зајачи је обављено на Велики понедељак, док је трношка свећа изливана у Велику среду.¹³

Ујутру, пре почетка изливања свећа, ливачи у Троноши су најпре присуствовали литургији, након које су имали заједнички доручак у манастирској трпезарији.¹⁴

12 У Зајачи се од преосталог воска излила свећа за цркву посвећену Св. Јустину Ђелијском у селу Горња Боруна. Она је по величини знатно мања у односу на трношку и зајачку.

13 У време када је Пајић Марковић (2001) вршила истраживање свеће су се још увек изливале у уторак у Страсној седмици. Зајачка се изливала у приватним домаћинствима до изградње цркве у Зајачи 1995. године, а трношка се већ тада изливала у манастиру Троноша. У међувремену је из организационих и практичних разлога изливање обављано у периоду од понедељка до среде. Данас се свеће изливају раније него што би требало из предострожности, јер се дешавало да свећа остане у калулу или да напукне. Некада је израда трајала дуже с обзиром да се фитиљ потапао у восак па хладио, што је продужавало поступак у односу на новији период.

14 Обичај је одувек био, а и даље је родно детерминисан, с обзиром да у њему не учествују жене. Оне се прикључују тек последњег дана, у поворци, када се зајачка свећа носи до Троноше, и у литији, пре него што се свеће унесу у цркву.

Ливачи су особе које архимандрит Николај, духовник манастира Троноша, позива неколико дана раније како би се договорили када ће изливати свећу.¹⁵ Већина ливача учествује у изливању много година, али ипак свако од њих учествује у обичају у договору са о. Николајем.¹⁶ Њихово присуство служби у цркви пре почетка изливања отворило је питање њихове партиципације у литургијском животу и показало се да су сви ливачи литургијски верници. Од седам ливача који су тог јутра присуствовали, готово сви су били из Корените и један ливач је био из Крушња.¹⁷

Током доручка ливачи се међусобно договарају ко ће формално бити „главни“ и обично се бира најстарији учесник.¹⁸ Након доручка је о. Николај позвао два ливача да скину прошлогодишње свеће са постоља како би се исекле и претопиле.¹⁹ Ово је важан део процеса, јер се преостали део свећа уграђује у нову и на тај начин се наставља континуитет дуг пар векова.²⁰

Изливање свећа је најважнија фаза овог процеса, која уједно има највише учесника. Током ове фазе се восак прикупљен као прилог верника, восак од прошлогодишњих свећа, као и купљени восак, загрева и топи у казану (Слика 1).²¹ Отопљени восак се пропушта кроз сито (Слика 2) које задржава све крупне, неотопљене комадиће воска, као и друге честице прљавштине које су се нашле у воску. Процеђен восак се потом сипа у метални калуп (Слика 3) који је о. Николај претходно подмазао уљем и кроз који је повучен фитиљ.²² Овај калуп је у моменту сипања воска постављен вертикално.²³ Читав поступак изливања траје око три сата,

15 У Зајачи, где се свећа излива на Велики понедељак договор се прави на недељној служби када се прецизира време, тако да нема посебног позивања.

16 Најстарији учесник у изливању учествује од 1975. године, други су се прикључили осамдесетих година, док су најкраће укључени они који су у изливању почели да учествују почетком двехиљадитих. Ливачи су искључиво мушкарци, међу којима нема млађих учесника.

17 Број учесника варира од године до године и у Троноши и у Зајачи. У Зајачи је у време истраживања било десет учесника, али је претходне године било знатно више, чак 17 ливача. То је можда било повезано са жељом мештана за дружењем и окупљањем с обзиром да је томе претходила пандемија.

18 Те године је то био Б. С. (1941).

19 Восак се сече секиром и ставља у казан у коме се претопи заједно са новим воском. Након загревања, а пре стављања у метални калуп восак се просипа кроз сито које задржава све крупне комаде воска и различитог труња.

20 Један од њих је желео да носи остатак свеће до казана, али му је други рекао да је он добио *йослушање* и да не може да га препусти другоме. Стриктно придржавање речи о. Николаја и употреба црквене реторике јасно упућује на закључак колико је црквено правослађе као оквир посматрања важно за разумевање овог обичаја у данашњем периоду као и за његову одрживост.

21 Прикупљање воска се некада одвијало током читаве године, док је оно данас сведено на неколико месеци или недеља пре Ускрса. Мештани села прикупљају восак или новац који прилажу за куповину воска. Сваке године се део ратарских свећа који није изгорео изнова топи у казану и користи при изливању.

22 Данашњи калуп има висину око 170 цм, пречник 18 цм на врху и 22 цм на дну. Од када је први пут употребљен, калуп је прошао кроз неколико промена, док нису нађене адекватне димензије и поуздан начин да восак не цури ван њега.

23 Метални калуп је, по речима Брана Стевановића (рођ. 1941) из Корените, први пут употребљен крајем седамдесетих година двадесетог века, највероватније 1979. године. Од тада је калуп прошао кроз неколико прерада, јер је из првобитног калупа („који је личио на цев“) било

након чега се свећа хлади. Свако од учесника сипа део воска у калуп, чиме свако од њих даје допринос изливању трonoшке свеће.²⁴

Убрзо након изливања воска у калуп и након што се договоре када ће бити обливање свеће, ливачи одлазе из манастира. Међутим, обавезе око израде свеће се ту не завршавају, јер се восак при хлађењу спушта у калуп, због чега је неопходно више пута у току дана доливати нови восак како би свећа имала одређену висину. Доливање (Слика 4) је фаза коју обавља свештеник у Зајачи, док у Трonoшпи ту улогу има о. Николај, како учесници који су отишли не би морали да долазе више пута.²⁵

Свећа се дан или два касније, када се охлади и постане чврста, вади из калупа (Слика 5). Пре него што започну отварање калупа, присутни се помоле, јер је увек неизвесно како ће се свећа извадити из калупа.²⁶ Након тога, уклањају се неравнине које настају вађењем свеће, струже се и равна сваки недостатак.

Код ратарских свећа је веома битан облик и боја. Свећа мора бити без удубљења и ситних несавршености због чега је веома важан последњи корак – обливање.²⁷ Након што се извади из калупа свећа се подиже у усправан положај како би се облила новим, жутим воском. Обливање се врши тако што се нови восак топи у казану, након чега се у течном стању сипа на врх свеће (Слика 7) која је окачена у вертикалном положају за фитиљ.²⁸ Један од учесника брзо окреће свећу око њене осе како би се восак равномерно сливао и обливао је подједнако са свих страна. Циљ обливања је да се отклоне евентуални недостаци или оштећења свеће која могу настати приликом вађења свеће из калупа, да се уједначи боја и да се добије већи сјај.²⁹

веома тешко извадити свећу без оштећења. Наредни калуп се састојао из два дела, па је било једноставније извадити свећу, међутим восак је цурио из њега, што је некад представљало проблем. Данашњи калуп на саставу има филц који спречава цурење воска, мада и он некада може да створи проблем ако се превише увуче у свећу. Калуп је знатно скратио процес изливања свећа и убрзао поступак. Пре калупа свећа се изливала тако што се фитиљ умакао у восак, а потом хладио, па поново умакао, док се не добије жељена дужина свеће. Опис изливања свећа без калупа в. у: Пајић Марковић 2001.

- 24 Поред изливања велике свеће, од тог воска о. Николај израђује мале свеће које потом даје учесницима у поступку изливања.
- 25 У Зајачи практикују да у току два дана, колико протекне између изливања и обливања, свако ко дође у цркву у том периоду, долије мало воска у калуп, чиме у изливању учествује цела заједница.
- 26 Током истраживања се догодио пех приликом вађења свеће из калупа у Зајачи. Филц који се налази на спојевима калупа је превише дубоко ушао у свећу због чега није могла да се извади. То је значајно продужило посао јер су морали да скидају део свећа на којој је филц. Те рупе су потом морале бити попуњене новим воском. Након тога следи глачање како би се изравнала површина свеће.
- 27 Свештеник у Зајачи је објаснио да се обливање врши из естетских разлога како би свећа имала лепу жуту боју: „Ми користимо стари восак од старе свеће, претапамо са новим и онда свећа ипак добије ту тамну боју“.
- 28 Један од проблема који прати поступак обливање је пуцање фитиља. То овај процес значајно отежава. Свећа приликом откачињања може да падне и да се поломи. Такође, свећу није могуће поново закачити и окретати што значајно отежава процес обливања.
- 29 Восак од кога се изливају свеће претапан је много пута због чега има тамнију боју него нови восак.

Након што се заврши израда, свећа се одоздо пробуши ужареним металним шиљком како би могла да се постави на постоље (Слика 6).³⁰

С обзиром да се све фазе израде свећа спроводе радним данима, није увек лако организовати људе који могу да учествују. Велики број младих и запослених мештана није у могућности да учествује у процесу израде.³¹ Када се процес израде свећа заврши, оне се доносе код чесме Девет Југовића која се налази недалеко од манастира. Након тога, литија на чијем су челу обе свеће и барјак креће ка манастиру, где их дочекују сестринство манастира и свештеник (јеромонах).³² Потом се свеће уносе у цркву и постављају се испред иконостаса, где се током литургија пале до наредне године и поновног изливања свећа (Слика 8).³³

Након завршеног посла ливачи се међусобно договарају ко ће уносити свећу у манастирску цркву. Ово је посебно осетљиво питање зато што се код њега преплићу различити критеријуми – године учешћа у изливању, актуелне заслуге, социјални капитал, блискост са црквом и др.

Припадност црквеној заједници и редовно учешће у литургијском животу постављају се као неформални критеријуми за учешће. Ливачи са којима сам разговарала то виде као нешто што се подразумева. С тим у вези нарочито је важан исказ ливача, који у изливању учествује током последње четири деценије:

„Видели сте да прво идемо на литургију, причестимо се сви. Духовни смо људи, нисмо ми сад неки који су дошли само да учествују. Ми смо везани за цркву. Нама је једина припрема за изливање пост и литургија“ (З. Ћ. 1959).

Показује се да за многе учеснике учешће у изради свећа често има значење „духовног послушања“. Гордана Пајић Марковић је током својих истраживања такође приметила да су:

„данашњи учесници у овом обичају у потпуности прихватили црквено објашњење и искључују могућност да је он (обичај) много старији, па га објашњавају речима да је свећа бескрвна жртва и да се њеном величином симболизује величина захвалности Богу“ (2001: 207–208).

Религијске интерпретације присутне су и у разумевању тога чији је подвиг већи и испитаници из Корените и Тршића били су сагласни да је чињеница да је ношење зајачке свеће на раменима, по брдовитом терену, који је некад врло клизав, већи подвиг. Један од испитаника је такође изнео закључак: „Они можда то и не виде као теже. То је жртва пред Богом. А што је већа жртва то је благодат већа“.

30 Постоји мерач уз помоћ кога се одређује адекватна дубина.

31 Неки од испитаника су навели да узимају слободан дан с посла или мењају смену са колегама како би могли да учествују. Промена друштвених околности који су млађе генерације које живе на селу кроз послове везале за град одражава се и у многим примерима обредног живота заједнице.

32 На капији манастира литију је дочекао архимандрит Николај са сестринством. Затим је на једну свећу поставио икону Богородице, а на другу икону Исуса Христа.

33 Свеће се запале одмах након постављања испред олтара након чега следи *вечерња*.

Разговори који су вођени са учесницима показали су да обичај своју одрживост у данашњим условима добрим делом дугује равнотежи између индивидуалне религиозности, колективне мобилизације и координације представника цркве. Очигледно је да је обичај изгубио своју функцију као део аграрне магије за плодност и заштиту усева, али и да континуитет обичаја успева да се одржи захваљујући институционалној подршци и личној религиозној мотивацији учесника.

УЛОГА СВЕШТЕНИКА И МОНАХА СПЦ У ОЧУВАЊУ ОБИЧАЈА РАТАРСКИХ СВЕЋА

Као што је поменуто у претходном поглављу, обичај прилагања ратарских свећа преживео је вишевековне друштвене и културне промене, делимично захваљујући важности за локалну заједницу, а делимично захваљујући подршци представника манастира Троноша. Шездесетих година 20. века, доласком монашког братства предвођених игуманом Антонијем у манастир Троноша, долази до анимирања сеоске заједнице да очува обичај који је постепено почео да замире. Захваљујући његовом ангажовању, као и његових наследника, о. Авакума и о. Николаја, обичај траје до данас.

Антоније (Ђурђевић) рођ. 1917. године био је игуман манастира Троноша од шездесетих година 20. века.³⁴ У тренутку његовог доласка 1962. године манастир је био спаљен и порушен. Са трonoшким братством је 1964. године започео велику обнову манастира Троноша који је значајно оштећен током Другог светског рата. Он је показао велики интерес за локални обичај прилагања ратарских свећа са којим су га упознали мештани околних села. На игуманском трону га је наследио о. Авакум (Ђукановић) рођ. 1932, који је 1960. године дошао као искушеник у манастир Пустиња код Ваљева, одакле је заједно са о. Антонијем прешао у Троношу. Заједно са оцем Антонијем дао је огроман допринос обнови манастира, као и обнови духовног живота овог краја. Као и о. Антоније имао је подржавајућу улогу у очувању обичаја ратарских свећа. Свој однос и поштовање овог обичаја исказао је и по преласку у манастир Лелић 2001. године, где је био игуман до своје смрти 2018. године. По доласку у Лелић излио је велике свеће које су се годинама палиле, мада није било организованог свечаног дочека и пратећег садржаја какав постоји у Троноши.³⁵ Након његовог одласка, манастир Троноша постаје женски, а од некадашњег братства остаје архимандрит Николај, као духовник манастира. Он је у Троношу дошао 1967. године када је имао свега 16 година. Сведочио је како су о. Антоније и о. Авакум заједно са мештанима неколико околних села очували традицију прилагања ратарских свећа у чему их је следио и сам Николај.

Оваква континуирана укљученост трonoшког братства указује на снажну повезаност између манастира и локалне заједнице, при чему су духовни ауторитети

34 Широј јавности о. Антоније је постао познат као монах који је након смрти патријарха Германа извукао коверту са именом епископа Павла приликом избора новог патријарха.

35 Изнети подаци добијени су из исказа о. Николаја као и из емисије „Духовници“ која је доступна на: <https://www.youtube.com/watch?v=jaHk0xVD9dY>.

одиграли пресудну улогу не само у очувању обичаја, већ и у његовој адаптацији новим условима. Управо кроз ову сарадњу можемо пратити и шире механизме мобилизације заједнице који се одвијају на два нивоа. Један је партиципација у изради свећа, а други у прилагању свећа, организацији литије око манастира и свечаном бдењу када се окупља знатно више учесника. Улога монаха и свештеника је такође вишеструка и може се разумети у неколико кључних димензија:

1. Тумачење обреда и религијска легитимизација

Захваљујући монаштву из Троноше обичај који има аграрне и претхришћанске корене нашао је своју нову религијску легитимацију у православној традицији тако што се светлост свећа тумачи као „Христова светлост која обасјава вернике“ или као „молитвени дар манастиру“. Поред тога, паљење свећа у цркви за време верских празника редифинише њихову функцију као магијског предмета и везује их за молитву за „здравље и благостање сеоске заједнице“. На тај начин обичај прилагања ратарских свећа удаљава се од сујеверја и приближава се литургијском оквиру.

2. Мобилизаторска улога монаха/свештеника у заједници

Током последњих неколико деценија углед и утицај који монаси и свештеници имају у многим срединама је у сталном порасту. Њихово присуство, њихове интерпретације, као и прилагођавање обичаја савременом друштвеном контексту допринели су очувању овог обичаја. Отац Николај, као и његови претходници, има важну улогу у прикупљању воска, донација и организацији изливања, чак и онда када се економски или друштвени услови мењају. Захваљујући мобилизаторској улози представника цркве, учесници у изливању често добијају објашњења, савете и поуке о значају обичаја, што нам показује да трансфер знања данас иде од монаха ка мештанима, а не обрнуто.

3. Монаси као чувари нематеријалног културног наслеђа

Препознатљивост и репрезентативност монаха као чувара НКН-а огледа се у њиховој способности да обичају дају и духовну и културну валоризацију, у складу са савременим оквирима заштите наслеђа. Бројни прилози у медијима и документарне емисије доказују да представници манастира Троноша активно учествују у репрезентацији обичаја као важног дела локалног и духовног идентитета. Манастир Троноша је, заједно са Центром за културу „Вук Караџић“ у Лозници, један од иницијатора кандидатуре за упис овог обичаја у Национални регистар нематеријалног културног наслеђа.³⁶ Њихова активна партиципација у обичају омогућава наставак традиције, даје институционалну стабилност која омогућава одрживост обичаја и на крају, али од изузетног значаја, пружа духовну мотивацију верницима да праксу наставе у измењеном друштвеном контексту унутар кога су у огромној мери разбијени традиционални модели функционисања сеоских заједница.

Видимо да у савременом контексту обичај више није у потпуности у домену локалне заједнице, већ централну улогу преузимају представници цркве који

36 Више о томе в. на: <https://nkns.rs/cyr/popis-nkns/izlivanje-i-paljenje-ratarskih-svetsha>.

мобилишу заједницу. Манастир Троноша, као просторно и духовно средиште, постао је и организационо средиште процеса израде трonoшке свеће. Архимандрит Николај делује као кључни актер у логистичкој и симболичкој артикулацији обичаја – он позива ливаче, организује прикупљање прилога, складишти восак, одређује време и редослед ритуалних радњи, као и учеснике који носе свећу, у координацији је са свештеником у Зајачи, набавља сав неопходан материјал (филц, конач за фитиљ).³⁷ Његова улога није само координативна, већ и духовно легитимизујућа, јер сваки поступак добија значење тек након његовог благослова.

Интензивније укључивање представника цркве довело је до тога да се ранија магијска и аграрна пракса постепено интегрисала у литургијски оквир. Свећа више не представља симбол заштите усева и стоке, већ „молитвени дар“ манастиру, прилог за здравље породице и сеоске заједнице, друштвено благостање и духовно заједништво. Учешће у изради свећа, као и у литији, доживљава се као акт духовног послушања и личне побожности.

Институционализација је видљива и у коришћењу црквене инфраструктуре. Све фазе израде свећа и у Троноши и у Зајачи данас се одвијају у оквиру манастирске или црквене економије, користе се алати и материјали које набавља или чува у оквиру манастирске економије архимандрит, а сам ритуал почиње литургијом. Учесници су најчешће активни литургијски верници, што додатно учвршћује идеју да се обичај више не доживљава као „народна традиција“, већ као црквени обичај специфичан за одређену духовну заједницу.

Иако се представници цркве формално не представљају као значајни актери у одржању обичаја, њихова улога у свести учесника је пресудна. Изрази попут „отац одлучује“, „ако Бог да“ или „по промислу Божјем“ показују колико је симболичка моћ и контролна функција пребачена са локалне заједнице на институцију.³⁸

Такав развој доводи до амбивалентних ефеката. Са једне стране, оцрковљење обичаја пружа стабилност, континуитет и симболичку валоризацију праксе, што је нарочито важно у условима крупних друштвених промена које су доживела села у последњим деценијама 20. века, а поготову почетком 21. века.³⁹ Са друге стране,

37 Ливачи са којима сам разговарала кажу да чак и не знају „где отац Николај набавља канап и филц јер он то све ради сам“; „некад се набављао конач у Зајачи, а сад не знам“. Размишљање једног од ливача о одрживости обичаја се види и у његовој изјави: „Док је Николај жив ове свеће ће се изливати. Од ових младих ретко ко хоће. А и ови неки свештеници има који су против старих обичаја“.

38 Интерпретација учесника да је само ношење свеће *Божја благодат* говори о перцепцији самог обичаја као црквеног, о његовом значају за појединца који живи црквеним животом, али и указује на трансформацију обичаја који је у прошлости започео као аграрно-магијски да би се данас углавном перципирао као прилог „за здравље и благостање“ манастира и заједнице.

39 Термин *оцрковљење* користим за процес у којем народни обичаји бивају интегрисани у црквену праксу, при чему добијају ново значење и тумачење. Тај процес подразумева институционално посредовање Цркве у обредној пракси, кроз присуство свештенства, употребу црквених симбола и теолошког оправдања. Иако има преплитања и сличности са процесом *христијанизације*, треба поменути да извесне разлике постоје. Христијанизација обичаја представља процес у коме се елементи народне религиозности, паганских веровања или локалних традиција преобликују, преосмишљавају или замењују у складу са хришћанским учењем, често у раним фазама ширења хришћанства. То је историјски процес наметања или прихватања нове религијске парадигме,

овакав модел може довести до губитка аутономије локалне заједнице и сужења простора за интергенерацијски пренос ванинституционалних канала.

Случај ратарских свећа показује да се традиција може одржати кроз процес трансформације, али да је за дугорочну одрживост неопходно изградити институционалну структуру уз активност саме заједнице као носиоца значења и праксе. Такође, показало се да су потребе и мотиви данашњих учесника за одржавање обичаја нешто другачији у односу на њихове претходнике и да је данашњи обичај лишен одређених функција и веровања која су постојала до пред крај 20. века. Данашњи учесници углавном нису ратари, не баве се сточарством и земљорадњом, већ су запослени у државним институцијама, приватним предузећима или су у пензији.⁴⁰ Показало се да је обичај изливања ратарских свећа данас важан, пре свега, за интеграцију и мобилизацију локалне заједнице.

То се види и у броју младих који присуствују у цркви у Зајачи, пре него што зајачка свећа крене на пут ка манастиру Троноша.⁴¹ Поворку, у којој учествује између педесет и сто учесника, чине углавном припадници млађе и средње генерације, понеки старији учесник који не жели да прекине ову традицију, који прелазе брдовит и местимично врло неприступачан терен.⁴² Они носе свећу на раменима, смеђујући се на сваких педесет до сто метара. У поворци учествују припадници оба пола, мада у великој несразмери у корист мушкараца, док у самом изливању учествују искључиво мушки чланови заједнице. Са друге стране брда, код манастира Троноша, велики број младих дочекује зајачку свећу код чесме Девет Југовића и учествује потом у литији.⁴³ За мештане Зајаче, Пасковца и Горње Борине важност

при чему обичаји губе или трансформишу своја првобитна, нехришћанска значења. У том смислу, опрковљење је процес унутар већ христјанизованог друштва, у коме Црква накнадно усваја, преузима или формално прихвата обичаје који су до тада били део народне традиције, не увек у сагласју са званичном литургијском праксом.

40 Један од испитаника је прокоментаришао да међу данашњим ливачима, као и приложницима, готово да нема ратара: „Овде је некад било свакојаког воћа и поврћа, њиве, виногради... Ратарске свеће су се прилагале да не би било грмљавине и поплаве, да не би град потукао. Ја сам почео седамдесетих година да учествујем, али ја сам радио у фабрици. Они што су били пре мене, они су сви били земљорадници. Али, данас нема баш земљорадника. Углавном раде“. Други је приметио да су и мотиви за давање прилога другачији него некад: „Ја знам много људи који данас дају новац као оно за напредак куће. Људи који уопште немају земљу. То је прилог који дају да се купи восак“.

41 Испраћај зајачке свеће ка манастиру Троноша је изузетно свечан тренутак за читаву заједницу. Деца из цркве ходају са поворком која носи свећу до последњих кућа у селу. Један мештанин (рођ. 1934) испред куће при крају села износи ракију и послужење за носаче који настављају пут од око сат времена ка манастиру Троноша. Тамо их дочекују окупљени мештани Корените и Тршића, медији, као и други окупљени поштоваоци овог обичаја. Поворка се среће код чесме Девет Југовића у непосредној близини манастира са носачима трonoшке свеће, а потом заједно уносе свеће у манастирску цркву.

42 Поворка прелази пут који је дуг око пет километара. Носачи се смеђују на десетак минута. У поворци доминирају мушкарци, али учествују и девојке и жене.

43 У изливању ратарске свеће у Зајачи, поред мештана Зајаче, учествују и мештани села Горња Борина и Пасковац. На Велики четвртак мештани ових села окупљају се у поподневним сатима у цркви, из које након заједничке молитве крећу у поворци ка манастиру Троноша. Током пута, на челу колоне се смеђују они који носе свећу умотану у платно које се годинама користи искључиво за ту намену, док остали који иду на крају колоне певају или пуштају музику са мобилних телефона.

очувања традиције преношења свеће на раменима види се и у томе што већ годинама одбијају предлоге да свећу превезу колима од Зајаче до манастира Троноша.

Оцрковљење овог обичаја у последњим деценијама двадесетог века учитало је нове карактеристике обичају, који је иницијално потекао „из народа“ као магијска радња чија је примарна функција била заштита усева од временских непогода. Учесће монаха из Троноше у изливању свећа довело је до измештања обичаја из оквира народне религије у оквире црквене традиције. Ова промена, у којој се очувала форма, али му је приписано ново значење, није подразумевала искључење локалне заједнице, већ супротно – ослањање на њено учешће. То потврђује и свештеник у Зајачи, који наводи: „Они све то знају. То је њихова традиција коју је Црква прихватила“. Његова изјава, као и изјаве других учесника и чланови локалне заједнице, показују да су сви свесни да обичај, иако јесте „народни“, не би опстао до данас да му најпре игуман Антоније, а потом и други представници цркве, нису придали значај и духовну легитимизацију и на тај начин успоставили модел коегзистенције традиционалног и црквеног ауторитета.

Истовремено, овај пример показује како се традиција не мора нужно супротстављати институционалном оквиру, већ се може успешно уткати у њега, при чему се значења ритуала прилагођавају савременом друштвеном контексту. Концепт чувара наслеђа, у том смислу, треба разумети као динамичну категорију – која обухвата и формалне представнике институција и неформалне актере који имају капацитет да осмисле и одрже континуитет праксе.

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

Обичај изливања и паљења ратарских свећа у манастиру Троноша представља пример успешне трансформације традиционалне ритуалне праксе у условима савременог друштва. Од локалне, аграрно засноване магијске праксе до институционално подржане религијске праксе, овај обичај осликава сложену динамику између континуитета и промене, заједнице и институције, колективне меморије и духовне мобилизације.

У анализи је показано да је одрживост обичаја у великој мери условљена активношћу појединаца из редова СПЦ који делују као чувари наслеђа. Њихова способност да организују, протумаче и духовно легитимишу ритуал омогућава очување форме самог обичаја. Ова трансформација донела је нова значења, јер свећа више није само средство обредне заштите, већ прилог за здравље и израз духовне припадности манастиру.

Иако Конвенција наглашава улогу заједнице као носиоца наслеђа, теренска пракса показује да у процесу очувања проучаваног обичаја доминирају *појединци* снажног духовног тј. црквеног ауторитета, пре него *заједница*. Поставља се онда питање да ли је обичај и даље у рукама (сеоске) „заједнице“ у оном смислу у ком га дефинише УНЕСКО или је реч о постепеном преузимању улоге носиоца и интерпретатора наслеђа од стране представника верске институције. Уколико је одрживост везана за харизму или личну иницијативу једног духовника, такође се поставља питање шта се дешава са праксом након његовог одласка. Стога је

неопходно критички преиспитати моделе очувања који се ослањају искључиво на представнике СПЦ, без укључивања млађих генерација и нецрквених сегмената заједнице.

Од тридесетих година прошлог века до данас, поред промена које су видљиве у називу свећа, њиховој величини и тежини, дану када се изливају, броју села која дају прилог, броју учесника, технологији израде свеће итд., чини се да се променио и главни носилац. То више није само локална заједница, већ и црквена заједница – заједница која је под чврстим духовним утицајем представника цркве. Отац Николај, као и претходни игумани манастира Троноша, о. Антоније и о. Авакум, представљају појединце који личним, духовним ауторитетом и залагањем мобилишу сеоске заједнице да одрже континуитет и очувају обичај који би се под бројним утицајима савремености изгубио вероватно пре више деценија, као што се догодило са сличним обичајима у другим местима. То би могао да буде показатељ да локална заједница више нема инструменте који би од ње чинили самодовољну или независну целину, која се ослања на сопствену традицију, већ да је она сав свој интегративни и ритуални потенцијал, који није у стању да наративизује, стандардизује и нормативизује, инвестирала у цркву од које очекује да то учини уместо ње. Са друге стране, наративи представника цркве показују да они формално не желе да преузму одговорност за обичај, те да своју улогу приказују само као саветодавну и покровитељску, не желећи да заједницу лишавају онога што она сама сматра битним. У том смислу можемо говорити о делимичном губитку контроле локалног становништва над обредно-религијском праксом сопствене заједнице.

Овакав модел одрживости носи одређене ризике. Ослањање на црквене актере може довести до маргинализације учешћа шире заједнице и смањења могућности за интергенерацијски пренос унутар заједнице. Питање одрживости тако постаје не само питање форме, већ и питање односа моћи и симболичке контроле над наслеђем. Са друге стране, постоји могућност да неки каснији представници цркве, са другачијим односом према овом наслеђу, утичу на његову одрживост услед другачијег разумевања везе између овог обичаја и црквеног православља.

Будућност обичаја зависиће од способности да се у тај процес укључе нове генерације, да се прошири учешће заједнице и очува флексибилност симболичке интерпретације. Само тако ће овај обичај наставити да живи – не као музеализована традиција, већ као динамичан део културног живота локалне заједнице.

ИЗВОРИ

- UNESCO 2003: Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Paris: UNESCO. <<https://ich.unesco.org/en/convention>>. [4. 4. 2023].
- UNESCO 2022: Basic Texts of the 2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, 2022 Edition.
- Центар за нематеријално културно наслеђе Србије 2021: Национални регистар нематеријалног културног наслеђа Србије. <www.nkns.rs/cyt/elementi-nkns>. [7. 4. 2025].
- UNESCO ICH Reports 2006: Expert Meeting on Community Involvement in Safeguarding Intangible Cultural Heritage: Towards the Implementation of the 2003 Convention 13–15 March 2006, Tokyo, Japan. <<chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://ich.unesco.org/doc/src/00034-EN.pdf>>. [20. 5. 2025].

ЛИТЕРАТУРА

- Анђелковић 2023: Биљана Анђелковић. „Утицај црквеног православља на нематеријално културно наслеђе: редукција, трансформација и губљење народних обичаја“. *Зборник Мајице српске за друштвене науке* 188 (4/2023). Нови Сад: Матица српска, 587–606.
- Blake 2019: Janet Blake. „Engaging 'Communities, Groups and Individuals' in the International Mechanisms of the 2003 Intangible Heritage Convention“. *International Journal of Cultural Property* (2019) 26, 113–137.
- Бошковић 1932: Душан Бошковић. „Тежачка свијећа“. *Гласник Етнографског музеја у Београду* VII, 113–115.
- Gavrilović 2010: Ijiljana Gavrilović. „Nomen est omen: Baština ili nasleđe – (ne samo) terminološka dilema“. *Etnoantropološki problemi* 5(2), 41–53.
- Гавриловић 2011: Биљана Гавриловић. „Потрага за особеношћу: изазови и дилеме унутар концепта очувања и репрезентовања нематеријалног културног наслеђа“. *Етноантрополошки проблеми* год. 6, књ. 1, 221–234.
- Дробњаковић 1932: Боровоје Дробњаковић. „Неколико података о прилагању свећа црквама на Велики четвртак“. *Гласник Етнографског музеја у Београду* VII, 115–118.
- Ђорђевић 2021a: Биљана Ђорђевић. *Ражањско црејуљарство: израда црејуља у Рујишћу код Ражања*. Ражањ: Туристичка организација; Београд: Етнографски музеј.
- Ђорђевић 2021b: Биљана Ђорђевић. *Злакуско лончарство: нематеријално културно наслеђе човечанства*. Београд: Етнографски музеј.
- Живојиновић 1969: Слободан Живојиновић. *Манасиир Троноша*. Београд: Српска патријаршија.
- Kirshenblatt-Gimblett 2004: Barbara Kirshenblatt-Gimblett. „Intangible Heritage as Metacultural Production“. *Museum International* 56(1–2), 52–65.
- Кулишић 1939: Шпиро Кулишић. „О светковању четвртка“. *Гласник Етнографског музеја у Београду* XIV, 93–96.
- Лајић Михајловић 2022: Данка Лајић Михајловић. „Очување музичког наслеђа у Србији: компетенције, менаџмент и мониторинг“. *Савремена српска фолклористика* XI. Ур. Смиљана Ђорђевић Белић, Данка Лајић Михајловић и Биљана Сикимић. Београд: Удружење фолклориста Србије – Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“; Лозница: Центар за културу „Вук Караџић“; Тршић: Научно-образовно културни центар „Вук Караџић“, 97–116.
- Лукић Крстановић, Радојичић 2015: Мирослава Лукић Крстановић, Драгана Радојичић. „Нематеријално културно наслеђе у Србији: праксе, знања и иницијативе“. *Гласник Етнографског музеја* 79, 165–178.
- Matić 2011: Miloš Matić. „Konceptualizacija kulture u heritološkoj paradigmi: Muzejsko nadmudrivanje s materijalnim“. *Antropologija* 11(1), 117–142.
- Матић 2022: Милош Матић. „Проблем идентитета заједница у домену нематеријалног културног наслеђа“. *Савремена српска фолклористика* XI. Зборник радова. Ур. Смиљана Ђорђевић Белић, Данка Лајић Михајловић, Биљана Сикимић. Београд: Удружење фолклориста Србије: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“; Центар за културу „Вук Караџић“; Научно-образовно културни центар „Вук Караџић“, 33–48.
- Миленковић 2016: Милош Миленковић. *Повраћац наслеђу. Оглед из примене хуманистике*. Београд: Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду – Досије.
- Milenković 2024: Miloš Milenković. *Intangible Cultural Heritage and Reconciliation in the Western Balkans An Anthropological Perspective*. New York: Routledge.
- Милићевић 1867: Милан Ђ. Милићевић. *Манасири у Србији*. Београд: Друштво српске словесности.
- Muñoz-Viñas 2023: Salvador Muñoz-Viñas. *A Theory of Cultural Heritage: Beyond The Intangible*. New York: Routledge.

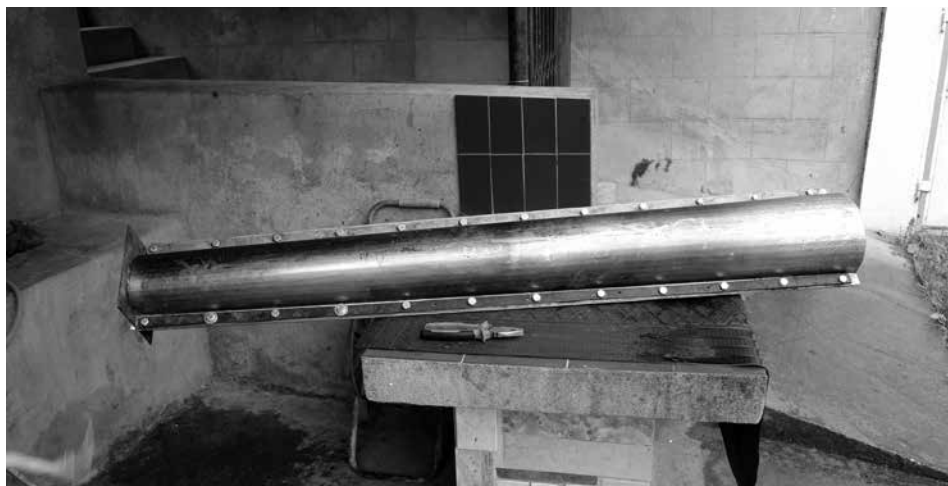
- Пајић Марковић 2001: Гордана Пајић Марковић. „Ратарске свеће из Манастира Троноша“. *Museum* 2, 205–213.
- Петровић 1998: Петар Ж. Петровић. „Четвртак“. *Српски митолошки речник*. Ур. Шпиро Кулишић, Петар Ж. Петровић и Никола Пантелић. [Друго опуњено издање.] Београд: Етнографски институт САНУ – Интерпринт, 463–465.
- Раденковић 2022: Љубинко Раденковић. „Симболика свеће у народној култури Срба у опште-словенском контексту“. *Глас*, год. CDXXXII, књ. 32, 11–41.
- Сикимић 2022: Биљана Сикимић. „Критична места заштите нематеријалног културног наслеђа Србије“. *Савремена српска фолклористика XI*. Зборник радова. Ур. Смиљана Ђорђевић Белић, Данка Лајић Михајловић и Биљана Сикимић. Београд: Удружење фолклориста Србије: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“; Центар за културу „Вук Караџић“; Научно-образовно културни центар „Вук Караџић“, 277–292.
- Синани 2011: Данијел Синани. „Религија, идентитет и нематеријална културна баштина“. *Културни идентитет као нематеријална културна баштина*. Ур. Бојан Жикић. Београд: Филозофски факултет Универзитета у Београду и СГЦ, 43–56.
- Smith, Akagawa 2009: Laurajane Smith, Natsuko Akagawa (eds.). *Intangible Heritage*. New York: Routledge.
- Срећковић 2012: Саша Срећковић. „Идентитет у контексту разумевања културног наслеђа“. *Гласник Етнографског музеја* 76, 175–182.
- Стефановић Караџић 1818: Вук Стефановић Караџић. „Пир“. *Српски рјечник*. Прир. Павле Ивић. [Фототипско издање.] Београд: Просвета – Нолит.
- Тројановић 1990: Сима Тројановић. *Вайра у обичајима и животи српског народа*. Српски етнографски зборник XLV. Друго одељење: Живот и обичаји народни, књ. 19. Београд: Српска краљевска академија.
- Ћукović 2019: Jelena Ćuković. *Nematerijalno kulturno nasleđe iz antropološke perspektive: Reprezentativnost, selektivnost, instrumentalizacija*. Beograd: Filozofski fakultet: Odeljenje za etnologiju i antropologiju, Centar za antropologiju nauke i obrazovanja, Dosije studio.
- Ћукović 2023: Jelena Ćuković. *Diskursi kulturnog nasleđa u Vojvodini*. Beograd: Filozofski fakultet: Odeljenje za etnologiju i antropologiju, Dosije studio.
- Urbinati 2015: Sabrina Urbinati. „Communities, Groups and Individuals: the Bearers of the Intangible Cultural Heritage. What is the Role Attributed to These Subject in the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage“. *Public Law and Regulation*. Anna Cicchetti, Justin Orlando Frosini and Marcella Gola (eds.). Rimini: Maggioli Editore, 163–189.
- Филиповић 1933: Миленко С. Филиповић. „Тежачке свеће и слични обичаји у неким крајевима“. *Гласник Етнографског музеја у Београду* VIII, 95–98.
- Hobsbom 2011: Erik Hobsbom. „Uvod: Kako se tradicije izmišljaju“. *Izmišljanje tradicije*. Ur. Erik Hobsbom i Terens Rejndžer. Beograd: Biblioteka XX vek, 5–26.
- Церибашић 2022: „Наила Церибашић. Музика као *Aide-mémoire* програма нематеријалног културног наслеђа: питања репрезентације, поседовања, одрживости и експертизе“. *Савремена српска фолклористика XI*. Зборник радова. Ур. Смиљана Ђорђевић Белић, Данка Лајић Михајловић и Биљана Сикимић. Београд: Удружење фолклориста Србије: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“; Центар за културу „Вук Караџић“; Научно-образовно културни центар „Вук Караџић“, 81–96.
- Чугуровић 2021: Ана Чугуровић. *Приче о нематеријалном културном наслеђу: (Дис)континуитет у нематеријалном културном наслеђу Јагра*. Лозница: Центар за културу „Вук Караџић“ Лозница.
- Чугуровић 2023: Ана Чугуровић. *Изливање и њање рајарских свећа у манастиру Троноша*. Лозница: Центар за културу „Вук Караџић“ Лозница.

Слика 1. Топљење воска у манастиру Троноша пред изливање ратарске свеће, април 2022. године

Слика 2. Цеђење воска кроз сито пред изливање свеће у манастиру Троноша, април 2022. године

Слика 3. Метални калупи за ратарску свећу у манастиру Троноша, април 2022. године

Слика 4. Доливање свеће у Цркви Светог Великомученика Георгија у Зајачи, април 2022. године. На фотографији је Милан Андрић, парох

Слика 5. Отварање калупа и вађење изливене свеће у манастиру Троноша, април 2022. године.
На фотографији су архимандрит Николај, духовник манастира Троноша и ливачи свеће

Слика 6. Дрвено постолје на коме се носи свећа приликом уношења у цркву

Слика 7. Обливање свеће у манастиру Троноша, април 2022. године. На фотографији Брано Стевановић (лево) и Зоран Ђурић (десно)

Слика 8. Уношење ратарске свеће у манастирску цркву, април 2022. године

Biljana M. ANĐELKOVIĆ

SUSTAINABILITY OF CUSTOMS THROUGH RELIGIOUS MOBILIZATION
OF THE LOCAL COMMUNITY: THE EXAMPLE OF CANDLE OFFERINGS
TO THE MONASTERY OF TRONOŠA

SUMMARY

This paper we analyzed the sustainability of the custom of offering farmers' candles (*ratarske sveće*) to the Tronoša Monastery as an element of intangible cultural heritage. The research shows that, in the past, this tradition was entirely under the authority of the local community, which independently organized all related activities. However, in recent decades, representatives of the Serbian Orthodox Church – primarily the monks from the Tronoša Monastery – have assumed a significant role in preserving the custom, acting as custodians and organizers of the ritual.

During field research conducted in 2022, it was established that the custom, although stripped of its former magical and agrarian functions, continues to exist as a religious ritual, primarily due to the institutional support of the Orthodox Church and the spiritual motivation of the participants. It has also been established that church authorities, in addition to organizing customs, also contribute to the interpretation of customs in a religious context and provide religious legitimation to the entire ritual.

At the same time, the paper highlights certain risks associated with this model of sustainability. Reliance on the personal authority of individual clergy members' raises concerns about the future of the custom. Although institutional support enables the preservation of the form, the paper problematizes the possible loss of control of the local community over its own heritage and the narrowing of space for intergenerational transmission without the help of representatives of the Serbian Orthodox Church.

The paper concludes that ensuring the sustainability of the custom requires a balance between institutional authority and active local community participation, along with the involvement of younger generations. The ritual of making and lighting farmers' candles stands as an example of successful cultural transformation, but also as a reminder of the complex power dynamics embedded in the processes of safeguarding intangible cultural heritage.

Keywords: farmers' candles, Tronoša Monastery, sustainability, custom, intangible cultural heritage.